

SLOVOTRBA SUBSTANTIV

Desubstantivní a deadjektivní substantiva
(mutace) B^{SPS}/B^{SPA}
Substantiva – modifikace

Jména konatelská

- -ář/-ař (*rybář/sadař*)
- -ník (*lesník*)
- -ák (*ovčák*)
- -ista (*klavírista*)
- -ik (*dramatik*)
- -og (*ekolog*)
- -graf (*geograf*)

podle podobnosti

- synovec
- jaterník
- vlčák
- hrachor
- jehlan
- krevel
- křemenáč

podle význačné části

- -áč *vousáč, břicháč, hlaváč, okáč, bradáč, ramenáč, ucháč*
- -ák *vlasák, zubák, nosák*
- -oun *hlavoun, mečoun, piloun, pyskoun*
- -ovec *bičíkovec, brejlovec, pásovec*
- -ník *kopytník,*
- -n-ic(e)/-ov-ic(e) *hvězdnice, peckovice,*
- -oň, -eň *mandloň, hrušeň*
- -ník, -ov-ník *maliník, datlovník*

podle původu a látky

- -ovec *makovec*
- -inec *kravinec*
- -ák *bramborák*
- -an
- -áč *plecháč*
- -ník *slamník*
- -k(a), -ov-k(a), -in-k(a), -ač-k(a) *česnečka, bramboračka, kmínka, višňovka, kozinka,*
- -ic(e), -ov-ic(e), n-ic(e) *jelenice, vepřovice, olovnice*
- -in(a), -ov-in(a) *teletina, sklovina*

podle předmětu, pro něž jsou určena (prostředky)

- -ák *uhlák*
- -ník *ručník*
- -en *svícen*
- -k(a), -en-k(a), ov-k(a), -ič-k(a) *tělka, rtěnka, aktovka, solnička*
- -n-ic(e), -ov-n-ic(e), -v-ic(e) *nábojnice, brokovnice, rukavice,*

podle příslušnosti (příslušenská a obyvatelská)

- -an/(-án) *krajan, Ostravan, Korsikán, poličan, socan, mafián, republikán*
- -ák *horák, Tyrolák, uherák,*
- -ec/ -ovec *cizozemec, Portugalec, májovec*
- -k(a) *poděbradka, debrecínka*
- -ář *omladinář*
- -ník *osadník*
- -ín *čeledín*

míst podle předmětu, který se v nich vyskytuje

- -išt(ě)/-isk(o) *hnojiště, hradisko*
- -in(a)/ov-in(a) *dubina*
- -n-ic(e) *bažantice, květnice*
- -ník *trávník*

jména úřadů

- -stv(í)/-ctv(í) *velvyslanectví, zastupitelství*
- -át *konzulát, magistrát*

jména států a správních oblastí

- -sk(o)/-ck(o) *Jihlavsko, Skotsko, Německo, Řecko*
- -stv(í)/-ctv(í) *panství, císařství, knížectví*
- -át *emirát, kalifát*

Jména nositelů vlastností

- -as (prud'as, kruťas, chud'as)
- -ous (divous)
- -án (dlouhán, velikán)
- -oň (blboň, outloň)
- -ín (růženín, modřín)
- -oun (hezoun, vztekloun)
- -our (hubeňour)
- -el (hnědel)

Jména nositelů vlastností

- **-ec** (slepec, pitomec, stařec)
- -ík (mladík, stařík, chlípník)
- -ák (dobrák, chudák, tučňák)
- -ek (mládek stárek, bílek)
- **-áč** (boháč, naháč, zelenáč)
- -och (slaboch, běloch, černocho)
- -ouš (bělouš, starouš, hnědouš)
- -ýš (hroznýš, měkkýš, slepýš)
- **-oun** (mlsoun, blboun, drzoun)

Jména nositelů vlastností

- -ka (hnědka, křivka, červenka, růžovka)
- -ice (pravice, bělice, ostřice, kolmice)
- -ač-k-a, -av-k-a, -av-k-a, -in-k-a (zelnačka, hluchavka, modřinka)
- -uch-a, -iš-k-a, in-a, ul-e (žluťucha, zlatuška, jalovina, bledule)

Jména nositelů vlastností

- -e/-ě (rajče, mládě, pláně)
- -átko (neviňátko, nebožátko)
- -0 (blb)
- -a (ohava, protiva, mizera)
- KOMPOZITA (adjektivum+substantivum)
(novomanžel, velkoměsto, maloobchod,
jemnocit, prvočíslo, stejnokroj, rovnováha)

Jména nositelů vlastností

- SUBSTANTIVIZACE
- hajný – vrátná – školné – měkkoploutvé
- -c-í (cestující, pracující, přísedící)
- -n-í (třídní, účetní, duchovní)
- -n-ý/-n-á (nemocný, ponocný, bytná)
- -ov-ý/-ov-á/-ov-é (blokový, doktorová, šumivé)
- -sk-ý/-sk-á/-sk-é (rýnský, pokojská, šampaňské)

Jména nositelů vlastností vzniklá substantivizací adjektiv jsou:

- Jména nápojů šampaňské, rýnské, moselské, veltlínské, plzeňské, šumivé
- Jména pokrmů – svíčková, roštěná,
- Jména mas – vepřové, hovězí, telecí, kuřecí, srnčí, jehněčí,
- Jména minerálních vod – karlovarská, bílinská,

Otázka

- Která slovotvorná třída substantiv tvořených od substantiv je významem blízká třídě jmen nositelů vlastností (substantiv tvořených od adjektiv) ?
- Srovnej: hlaváč – hlavatka, nosáč – nosatec, ...
- Najdi další příklady.

Analyzujte následující názvy nositelů vlastností

- mravenec
- choroš
- strakapoud
- osladič

Utvořte názvy nositelů vlastností

- -ec
- -ice
- -ík
- -ouš
- -oun
- -ule
- -ák

Názvy nositelů vlastností nalezené v SYN2000 podle frekvence

- -ec : poslanec, jedinec, jednotlivec, velvyslanec, spojenec, znalec, stoupenec, milenec, chovanec, stařec, zajatec
- -ice: dvojice, železnice, pravice, levice, trojice, sklenice, čmáranice
- -ík – ročník, deník, mladík, důstojník, (uprchlík), týdeník, dobrovolník, měsíčník, soukromník,
- -ouš – bělouš, teplouš, starouš, drahouš, prdlouš
- -oun – drzoun, hezoun, blboun,
- -ule – křivule, bledule
- -ák – nákladník, koncentrák,

Všimněte si

- -ec – příbuznost s třídou jmen činitelských. Nacházíme zde substantiva od deverbálních adjektiv (adjektivizovaných pasivních participií)
- -ice – stejný formant jako jména přechýlená (typ dělnice), často jména místní (Sušice, někdy plurálie tantum)
- -ík – stejný formant jako jména konatelská (nájemník, hudebník) a činitelská (dlužník, milovník, pomocník)
- -ouš - stejný formant jako hypokoristika (Petrouš, Bohouš, Milouš) a augmentativa depreciativní (komouš)
- -oun – stejný formant jako činitelská (křikloun, řvoun), podle význačné části (mečoun), augmentativa (ta'oun), hypokoristika (lvoun)
- -ák – častá především jména vzniklá univerbizací z dvojslovných pojmenování adjektivum+substantivum

SUBSTANTIVA - MODIFIKACE

- Jména přechýlená (osob a zvířat)
- Jména mlád'at
- Jména hromadná a jména jednotlivin
- Jména zdrobnělá (deminutiva)
- Jména zhrubělá
- Jména domácká (hypokoristika)

Jména přechýlená (osob)

- -yn-ě (sokyně, žákyně, soudkyně)
- -k-a (žačka, doktorka, malířka)
- -ic-e (dělnice, továrnice, bojovnice)
- -ov-á (králová, mistrová + příjmení)
- -n-a/-ov-n-a (princezna, královna, kněžna)
- -a (blondýna, bruneta, Daniela, Vladimíra)
- -in-a/-ín-a/-ie (Karolina, Pavlína, Evženie)
- Opačné (kmotr)

Jména přechýlená (zvířat)

- -ice (samice, dračice, slonice, tygřice)
- -ák (morák, myšák, žabák, lišák)
- -el (kozel)
- -ec (srnec)
- -er (houser, kačer)

(Rusínová, Z.: Moce (přechylování) jako modifikace významu. In: Český jazyk a literatura na konci 20. století. Sborník konference 15. - 16. 5. 2003.

Cvičení

- Se kterou gramatickou kategorií souvisí slovotvorná kategorie jmen přechýlených a jmen mláďat?
- Někdy existují lexikální dvojice lišící se opozicí přirozeného rodu (býk-kráva). Jmenujte pět případů a pět případů, kdy jsou dvojice utvořené přechylováním a dále případy, kdy dvojice neexistuje a pro případ potřeby se používá samec/samice.

Řešení např.

- Kráva-býk, kohout – slepice, svině – kanec, kůň – kobyla, králík – ramlice, ovce – beran, jelen – laň, ...
- Liška – lišák, koza – kozel, husa – houser, kachna – kačer, srnec- srna, ...
- (antilopa, lama, ryba,)

Jména mlád'at

- -e/-ě (vnouče, děvče, lvíče, slůně, kuře, hříbě, holoubě, medvídě ...)

Cvičení

- Někdy se jména mlád'at tvoří od jmen dospělých jedinců (koza-kůzle), jindy existují samostatné lexikální jednotky označující mládě (i ty bývají ovšem motivovány) (slepice/kohout – kuře ale kur)
- Najděte příklady jmen mlád'at utvořených od jmen dospělých jedinců. Pokuste se jmenovat jména mlád'at lexikalizovaná a pokuste se dohledat motivaci.

Řešení

- Slon – slůně, lev – lvíče, tygr – tygře, kačena/kachna – káče/kachně, husa – house, koza – kůzle
- Kuře (kur), tele (ř. etalon - vitulus lat.), sele (od sáti – pův. jakékoliv mládě sající mléko), hříbě (příbuzné hřebec), jehně (lat. agnus – beránek), kolouch (z komolý - bezrohý), štěně (velmi staré a asi nesouvisí se štěkat), dítě (Machek uvádí souvislost s kořenem dhé sti. – sáti – takže savec)

Jména hromadná a jména jednotlivin

- KOLEKTIVA

- -stvo/-ctvo (lidstvo, dělnictvo, ptactvo)

- -ina (obilnina, pícnina)

- -í/-ov-í (listí, uhlí, jahodí, bodláčí, stromoví)

- SINGULATIVA

- -ina (travina, bylina)

- -ka (obilka, slámka)

Opakování

- S kterou morfológickou gramatickou kategorií souvisí tato slovotvorná třída?
- Co jsou to plurálie tantum a singulária tantum?

Jména zdrobnělá (deminutiva) a lichotivá (meliorativa)

- -ek (hrášek, klouček)
- -k-a (kobyłka, miska, chaloupka)
- -k-o (jadérko, břicho)
- -ík (lesík, větřík)
- -ina (klučina, dívčina)

Formální deminutiva a významová specifikace

- ježek, krtek, hrdlička, papoušek, vodka, paprsek, špaček, čížek,
- článek, František, řádek, vzorek, dárek, kroužek, titulek, plátek, večerníček, prášek, večírek, vlček, pásek, zlomek, sklonek, šátek, proužek, řízek, zvonek, sáček, kočárek, řetízek, dvorek, párek, hlouček, štítek

Významová specifikace dvojic lišících se též příznakem rozdílné velikosti

---

- Kalhoty – kalhotky, halena – halenka, sukně – suknice, košile – košilka, kabát – kabátek,
- Lžíce – lžička, vidle – vidlice – vidlička,
- Pragmalingvistické aspekty užívání deminutiv srv. např. Nekula, M. (2004): *Deminutiva a zdvořilost*. – In: Z. Hladká, P. Karlík (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 5*, Praha: NLN 2004, 110-119.

Deminutiva I. a II. stupně

- -eč-ek (dům – domek – domeček)
- -íč-ek (les – lesík – lesíček)
- -áč-ek (syn – synek – synáček)

Články k problematice deminutiv

- Rusínová, Z. (1995): Deminutivní modifikace z hlediska pragmalingvistického. In: Pocta Dušanu Šlosarovi, Albert, Boskovice 1995, s. 187-193. (+ spolueditor) -čl-
- Rusínová, Z. (1996): Deminutivní modifikace z hlediska pragmalingvistického. Intenzifikace. SPFFBU A 44, 1996, s. 91-95. -čl-
- Rusínová, Z. (1997): Významy deminutiv v komunikaci. In: Přednášky a besedy ze 30. běhu LŠSS, Brno 1997, s. 112-120. -čl-
- Rusínová, Z. (1998): Deminutiva a frazeologie. In: Jazyk a kultura vyjadřování. (Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám.) Brno 1998, s. 113-118. -čl-
- Rusínová, Z. (1998): Deminutiva ve frazeologických přirovnáních. SPFFBU, A 46, 1998, s. 101-106. -čl-
- Rusínová, Z. (1999): Die Diminutiva und ihre pragmatischen depreziativen Bedeutungen. In: Festschrift für Klaus Trost zum 65. Geburtstag. Ed.: Hansack, E. - Koschmal, W. - Nübler, N. - Večerka, R. München, Otto Sagner Verlag 1999, s. 251-257. -čl-
- Rusínová, Z. (2001): Deminutiva jako jazykové univerzále. SPFFBU, Linguistica Brunensia, A 49, 2001, s. 137-146. -čl-

Jména domácká (hypokoristika)

- Krácení vpředu (August - Gusta, Bohuslav – Slávek), vzadu (Jindřich – Jindra, Magdalena - Magda), vpředu i vzadu (Antonín – Tona)
- Používání mužských (středních) formantů pro ženská jména (Evík, Leňas, Haňulátko)
- Řada formantů kombinovaná se zkracováním

Jména zhrubělá (pejorativa) zveličelá (augmentativa)

- -isk-o/-išt-ě (psisko, dubisko, vousisko, piviště), -izn-a (babizna, barabizna)
- -ák (panák, židák, dědák) (pejorativní odstín mají rovněž varianty na –ák Brňan/Brňák – jména obyvatelská)
- -our (kněžour, popř. pejorativní Němčour)
- -an-ec (kusanec)

Hypokoristika v soukromé korespondenci

- (v pořadí tvar jména - počet výskytů podle nalezených kmenů *Jan-/Je/-én-/Honz-*): Jana -162, Jani – 47, Janou – 45, Jano – 44, Janu - 28, Janě – 26, Janičko – 22, Jan – 21, Jany –17, Janička –16, Janča –15, Janinko –7, Janičce – 5, Janina – 5, Jaňulko – 5, Jaňulo – 4, Jančo – 4, Janičku –3, Janičkou –3, Jaňule –3, Jaňuli –2, Janik – 2, Jandou – 2, Janka – 2, Janči – 2, Janinka – 2, Januška – 1, Janíku –1, Janinou –1, Janička –1, Janče – 1, Janušky –1, Janikem –1, Janek –1, Jandá – 1, Jančou –1, Janovi –1, Janču – 1, Janinečko – 1, Janíčku –1, Janík –1, Jankou –1, Janulkou – 1, Jaňdu –1, Jaňulilinka –1, Jaňulky –1, Jaňulka –1, Jaňuly –1, Jaňula –1, Jenda - 6, Jendo – 2, Jencek – 2, Jendem - 1, Jendovi – 1, Jendou – 1, Jenóšu - 1, Jeníčku – 1, Jeníčka – 1, Jeníček – 1, Jéna – 1, Jéňulka -1, Honza –99, Honzou –33, Honzovi –23, Honzík –17, Honzu –17, Honzy –8, Honzíkem –7, Honzíku –4, Honzíka –4, Honzo –4, Honzíček –2, Honzíčka –2, Honzulo –1, Honzoi –1, Honzíkovi –1, Honzi –1, Honzynem –1, Honzíčkovi –1, Honziňáč –1, Honzik –1, Honzin –1.
- Neutrálních podob bylo nalezeno 344 od 2 lemmat (Jan/Jana), tvarů nejrůznějších hypokoristik 423 od 31 lemmat.
- OSOLSOBĚ, K.: Hypokoristika v korpusu soukromé korespondence KSK, SPFFBU A 53, s.125-136, Brno.

Jan

- Janik, Janík, Janek, Janíček, Jenda, Jencek, Jénoš, Jéna, Jénoš,
- Honza, Honzík, Honzíček, Honzula, Honzyn, Honzin, Honziňáč,

Jana

- Jani , Janička, Janča, Janinka, Janičce, Janina, **Jaňulka, Jaňula**, Jaňule, **Janik**, Janka, Januška, **Janík, Janíčka, Jand'a**, Janinečka, **Janíček**, Janulka, Jaňulilinka

Úkol:

- Vytvořte maximální počet deminutiv od svého vlastního (křestního) jména (v případě, že vaše jméno má protějšek mužský/ženský, vytvořte maximum hypokoristik i od tohoto protějšku)

Předponové modifikace

- ne- (negace: ochota – neochota)
- pra- (pradědeček)
- spolu- (spolupráce)
- vel(e)- (velmistr, veledílo)
- sou- (součást)
- pře- (přemíra)
- Někdy nelze určit, zda je substantivum utvořeno od prefigovaného slovesa, nebo zda je tvořeno prefixací od deverbativního substantiva (rozběh, výhra)

Předponové modifikace předložkové

- pod- (podtitul)
- nad- (nadprůměr)
- před- (předsíň)
- po- (povědomí)
- proti- (protihráč)
- bez- (bezvědomí)
- zá- (zástěna)
- pří- (příkrm)

na stěně, za stěnou ?

- Co se děje s některými předložkami, když se z nich stanou předpony?
- Všimli jste si něčeho podobného i u jiného slovotvorného typu?

substantiva a délka v prefixu

- za stěnu - zástěna
- při krmi - příkrm
- vyskočit - výskok

Předponové modifikace s přejatými předponami

- pseudo- (pseudoumělec), arci- (arcibiskup), ultra- (ultralevičák), sub (subkomise), i-/-in-/im- (ilegalita, invariant, import), super- (superkvalita), meta (metakomunikace), anti- (antiklerikál), kontra (kontraindikace), kon-/kom- (konkurs, kompozice), a- (ateista), para- (parafráze), pre- (prehistorie), ex- (exprezident), pro- (proděkan), proto- (prototyp), dis- (disharmonie), dia- (dialekt)
- Pozor na rozlišení významu dis- (disproporce) a dys- (dysfunkce)

Negativa tantum

- U některých slov jsme sice schopni vydělit *ne-* jako prefix, nicméně neexistuje slovo bez prefixu *ne-*, které by mělo opačný význam – negativa tantum.
- Pokus se najít motivaci negativ tantum:

nezbeda, neřest, nemoc, neděle, nehoda, nenávist,
nevole, nesnáz, nebožtík, neduh, nešvar,
nehoráznost, nepořízená, nestoudnost, nezdara,
nevolník, nebožák, nešika

Pokus se nahradit předponové modifikace předponovými modifikacemi přejatými

---

podřízenost - subordinace, podsystem – subsystem, superobr – veleobr, supervizor – dohlizitel, pseudonym – přezdívka, pseudověda – pavěda, arcidílo – veledílo, kontradikce – protimluv, kontrašpionáž – protišpionáž, koncentrace – soustředění, komponenta – součást, ateista – bezbožec, export – vývoz, prototyp – předloha,

KATEGORIE TRANSPOZICE

Pro tuto kategorii je typické: mění se slovní druh, nemění se zásadně význam (transpozice = pře-nášení formy při zachování významu) SYNTAX

- Názvy vlastností (je hloupý - jeho hloupost, mírná matka – matčina mírnost)
- Názvy dějů (stojí vpravo – stání vpravo)

Názvy vlastností

- -ost (hloupost, hrubost, krutost, moudrost)
- -ství/-ctví (lakomství, bohatství)
- -in-a (řezničina)
- -ot-a (němota), ob-a (zloba), -k-a (dálka), -d-a (pravda), -e (šíře), -0 (běl), -o (blaho)
- -it-a (kvalita), -enc-e (rezistence), -eri-e (hysterie), -ismus (protestantismus), ur-a (profesura)

Tvořete názvy vlastností na
-ost/-ob-a/ot-a a porovnejte jejich význam

- zlý - zlost - zloba
- starý – starost - staroba
- chudý – chudost – chudoba
- hluchý – hluchost – hluchota
- němý – němost – němota
- slepý – slepost – slepota
- drahý – drahost - drahota

Vysvětlete motivaci následujících slov

■ pivo	švec	letadlo
■ zápas	legrace	rádlo
■ pistole	rentgen	spartakiáda
■ bahnice	koniklec	medvěd
■ volt	jarmark	

nehraďte cizí slova domácími synonymy a naopak
(všimněte si prefixů)

■ kompozice	kolaborant	transport
■ export	kooperace	deportace
■ předehra	dovoz	odpůrce
■ obrana	přepis	protilátka